

MEVLÂNÂ'NIN TASAVVUFÎ DÜŞÜNCESİNİN KAYNAKLARI

Mehmet Necmettin BARDAKÇI*

Özet

Düşüncelerini Kur'ân ve Hadis çerçevesinde oluşturan Mevlânâ, Hanefî-Maturidî Fıkıh geleneğini ve Kübrevî tarikatını benimsemiştir. Ahmet Gazzâlî, Hakîm, Senâî, Ferideddin Attâr'ın sevgi ve aşk yolunu takip etmiştir. Vahdet-i Vücut anlayışını eserlerinde yansıtmıştır. Şems-i Tebrizi ile aşk ve cezbenin zirvesine çıkmıştır. Gönlüne yerleştirdiği Allah sevgisi, insanlar ve mahlûkata karşı tevazu ve nezaketle yaklaşmasının kaynağı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, sevgi, cezbe, vecd, kalp.

Abstract

Sources of Mawlana's Sufi Experience

Mevlana who formed his thoughts in the light of Qur'an and Hadith, accepted the tradition of Hanefi- Maturidi Fikih and the sufi order of Kubrevi. He followed the love road of Ahmad Gazzali, Hakim, Senai, and Ferideddin Attar. He reflected Vahdat al-vujûd in his treatises. He reached on the top of love and mystical contemplation with Şems-i Tebrizi. God love, which he placed in his heart, had been the source of his approaching people and creatures with modesty and delicacy.

Key words: Mevlana, love, mystical contemplation, ecstasy, heart.

Giriş

Mevlânâ Celâleddin Rûmî (604-672/1207-1273), 6 Rebiü'l-evvel 604/30 Eylül 1207'de Horasan'ın Belh şehrinde doğmuştur. Çocukluğu, Hanefî-Maturîdî anlayışının hâkim olduğu Harezmi'de hür bir ortamda yapılan ilmî ve felsefî tartışmaların gölgesinde geçmiştir. Fıkıhta Hanefî-Mâturîdî mezhebini, tasavvufu Ahmed Gazzâlî (ö.520/1126) ve Necmeddin Kübrâ (ö.618/1221) sûfî aşk yolunu benimsemiştir. Babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled (ö.628/1231), oğluna iyi bir ilim ve irfân yolunu miras bırakmak düşüncesiyle dini ilimleri bizzat kendisi öğretmiştir. Meydana gelen çeşitli olaylardan sonra ülkeden ayrılmayı düşünmeye başlayan Bahaeddin Veled, Moğolların merhamet tanımayan, girdikleri yeri yakıp yıkan haberleri üzerine 609/1212'de Anadolu'ya hareket etmiştir.¹ Bu yolculuk sırasında henüz beş yaşlarında olan Mevlânâ, Nişabur'da babasıyla birlikte Ferideddin Attâr (ö.627/1230)'ı ziyaret etmiş,

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fakültesi

1 Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, çev.: Feridun Nafiz Uzluç, İstanbul 1997, ss.79-84, 91-93.

Attâr Mevlânâ'ya *Esrarnâme* adlı kitabını hediye etmiştir². Daha sonra uğradıkları Bağdat'ta *Avârifü'l-Maârif* sahibi Şeyh Ebu Hafs Şehâbeddin Sühreverdî (ö.632/1235) ile sohbet etmişlerdir.³

Babasının 628/1231'de vefatından sonra onun yerine geçip halkı irşâd etmeye başlayan Mevlânâ, bir yıl kadar sonra babasının dostlarından Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî (ö.638/1240)'nin Konya'ya gelmesiyle hayatının yeni bir dönemine girmiştir. Şeyhin ölümüne kadar geçen dokuz yıl boyunca tasavvufî eğitim görüp seyr-u sülûkunu tamamlamıştır.⁴ Bütün bunlara rağmen ilim açısından kendisini yeterli görmeyen Mevlânâ, ilmî eksikliğini gidermek düşüncesiyle, o sıralarda Moğol istilasından kaçan doğunun âlimlerinin medreselerinde eğitim verdikleri dönemin önemli ilim merkezlerinden Halep ve Şam'a gitmiştir. Halep'te Hanefî mezhebi mensuplarına vakfedilen Halaviyye Medresesinde Kemâleddin b. Adîm'den Hanefî fihkî tahsil eden Mevlânâ, bir müddet sonra Şam'a giderek Mukaddemiyye Medresesinde kalmış ve Hanefî âlimlerinden Burhaneddin Ali Merginânî (ö.593/1197)'nin Fıkıh Usûlüne ait *Hidâye* adlı eserini okumuştur.⁵

Suriye'deki ilim tahsilini tamamlayıp Konya'ya dönen Mevlânâ, Seyyid Burhâneddin'in vefatından sonra 642/1245'te Şems-i Tebrizî ile karşılaşınca kadar beş yıl medresede Hanefî-Maturîdi mezhebine uygun ders vermiştir. Konya'ya geldiği 617/1220 yılından ölümüne kadar geçen süre boyunca bir taraftan halka vaaz ve nasihat etmiş, bir taraftan da gönül dünyasını ilahi aşkla doldurmuştur. Tasavvufta Kübrevî sûfî yolu üzere yetişen ve Şems-i Tebrizî'nin aşk ve cezbesini özümseyen Mevlânâ'nın tasavvufî düşüncelerinin merkezinde Kur'ân ve Hadis bulunmaktadır.

1. Kur'ân

İslâm kültür ve medeniyetinde özel bir yeri olan Kur'ân ve Hadis, Müslüman bir âlimin ve sûfinin mutlaka müracaat ettiği temel iki kaynaktır. Kur'ân ve Hadis onların hem bilgi kaynağı, hem de düşüncelerini meşrulaştırmada ilk başvurdukları otoritedir. Allah Teâlâ peygamberinin güç ve kudretini, Müslümanların kapasitesini bildiği için, Kur'ân-ı Kerimi Hz. Peygamber'e bir anda

2 Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns Eoliyâ Menkıbeleri*, çev.: Lâmi Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 1998, s.815.

3 Fûrûzanfer, ss.97-101.

4 Fûrûzanfer, ss.134-139.

5 Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri (Menâkibu'l-ârifin)*, çev.: Tahsin Yazıcı 3. baskı İstanbul 1995, c.I, ss.566, 647; Fûrûzanfer, ss.141-151. Mevlânâ her yönüyle bu kitabı anlayıp içine sindirmiştir ve daha sonra oğlu Sultan Veled'e de bu kitabı okutmuştur.

toptan değil, 23 senede kısım kısım indirmiştir. Bütün bilgi ve hikmet hazineleri kendi katında olmasına rağmen muhatabın durumunu göz önünde bulundurarak belli bir ölçüde inzâl etmiştir.⁶

Doğum yeri Belh'te başladığı medrese tahsilini Konya, Halep ve Şam'da sürdüren Mevlânâ, ilkönce babasından Kur'ân okumayı öğrenmiş, hadis dinleyip ezberlemiştir. *Mesnevî*'nin birçok beytinde manzum olarak Kur'ân âyetlerine ve Hadislere yer vermesi, Rubâîlerinde kendisini Kur'ân'ın hizmetkârı, Hz. Muhammed'in (s) yolunun toprağı olarak nitelemesi, onun Kur'ân ve Hadise verdiği önemi gösterir. Nitekim bir rubâîsinde bu düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

Ben yaşadığım sürece Kur'ân'ın hizmetkârıyım
Ben Muhammed Muhtârın yolunun toprağıyım
Kim benim sözlerimden bunun dışında bir söz naklederse
Ben bu sözden de onu söyleyenden de şikâyetçiyim⁷

Mevlânâ, *Mesnevî*'de 420'si lafzen, 272'si meâlen olmak üzere yaklaşık 700 kadar âyete yer vermiştir. Telmih ve işaret yoluyla zikrettikleri ile birlikte bu sayı 1500 âyete ulaşır. Bu da Kur'ân'ın ¼'ünü oluşturmaktadır. *Mesnevî*'deki konu başlıklarından 23'ü âyet tefsiri, 53'ü ise çeşitli âyetler hakkında olması,⁸ Eflâkî'nin de Mevlânâ'nın bazı âyetlere getirdiği yorumlara genişçe yer vermesi, onun bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.⁹ Mevlânâ Kur'ân'ın özü olarak nitelendirdiği *Mesnevî*'nin önsözünde; "*Mesnevî gönüllere şifâdır, hüznleri giderir, Kur'ân'ı apaçık bir hâle koyar. Mesnevî âlemlerin Rabbinden inmedir, bâtil ne önünden gelebilir ne ardından. Tanrı onu korur ve gözetir,*" diyerek bu durumu şöyle açıklar:

Her kim *Mesnevî*'nin manasını dinler ve onunla amel etmezse "*işittik ve isyan ettik*" (Bakara 2/93, Nisâ 4/48) âyetinde vasedilenlerden olur. "*İşittik ve itaat ettik*" (Bakara 2/285, Nisâ 4/49, Mâide 5/107) âyetlerinde zikredilenlerden olmaz.¹⁰

Mesnevî'deki bir âyet ve yorumunda danışarak iş yapmanın önemini şöyle vurgular:

İyi kişilerle, temiz insanlarla danış, görüş! Peygamber efendimize bile; "*Temiz kişilerle danış, onların fikirlerini sor!*" emri verildi.

6 Mevlânâ, *Fih-i Mâ Fih*, çev.: Ahmed Avni Konuk, haz.: Selçuk Eraydın, İstanbul 1994, ss.29-32, 58-59..

7 Şefik Can, Hz. Mevlânâ'nın Rubâîleri, Ankara 2001, s.1311.

8 Hüseyin Güllüce, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul 1999, s.61.

9 Eflâkî, c.I, ss.287-290, 340-341, 351-352, 398-399, 448-449, 464-465, 561.

10 Eflâkî, c.I, s.514.

“İşlerini danışarak, müşâvere ederek yaparlar.” Âyeti bunun için nâzil oldu. Çünkü danışarak yapılan işte, yanılmak, eğri bir iş görmek daha az olur.¹¹

Mevlânâ diğer eserlerinde de âyet ve hadislerle yer vererek, Kur’ân ve Hadisi bilgi kaynaklarının ve tasavvufî düşüncelerinin merkezine aldığını ortaya koymuştur. Nitekim sohbetlerden oluşan *Fîhi Mâ Fîh* adlı eserinde, 148 âyet, 94 hadis bulunmaktadır.¹²

İkiyüzlü ipek olarak vasıflandırdığı Kur’ân’ın mânâsına yönelip ondan gıdalanmayı esas alan Mevlânâ, Kur’ân’ı yüzünden okumakla yetinenleri ekmeği ağzında çiğneyip atarak doymak bilmeyen insana ve cevizin kabuğuyla oynayıp içini bilmeyen çocuğa benzetir. Bu yüzden, Kur’ân okuyan kişi onun sadece dış yüzüyle yetinmeyip tederîcî bir şekilde mânâsına eğilerek tadına varmalıdır.¹³

Mevlânâ, Kur’ân’ın görünen kelimelerinin ve zâhirî anlamının yanı sıra bir de Bâtınî mânâsı olduğunu ifade ederek birçok insanın bunlardan haberinin olmadığını vurgular. Kur’ân’ın dış yüzünü insana, iç yüzünü de rûha benzeterrek, yakın akrabasının yanında yıllarca kalan bir kimsenin onun rûh hâlinden zerre miktarı haberi olmadığı gibi, Kur’ân’ın mânâsını düşünmeden okuyanların da böyle olduklarını belirtir.¹⁴ Maddî şekillerin, görünen her şeyin bir gölge, mânânın ise her yeri aydınlatan bir güneş olduğunu ifade eder. Asıl olan hüznünlü gönüllerde, yıkık virânelerde olan gölgesiz nûru aramaktır.¹⁵

Kur’ân’ın anlamını bırakıp sadece kelimelerini ezberleyen hâfızları “Kur’ân sandığı” ve “Kur’ân mahfazası” olarak nitelendiren Mevlânâ’ya göre, elbette Kur’ân dolu bir sandık boş bir sandıktan iyidir. Ama önemli olan Kur’ân’ın anlamını düşünerek okumaktır. Kur’ân’ın sûreti ile derin mânâlarını bir araya getirmek ise, Hz. Peygamber ve onun mânevî vârisleri için mümkündür. Öyleyse onların aydınlık yolunu takip etmek gerekir.¹⁶

Mevlânâ, insanlığa hidayet rehberi olarak gönderilen Kur’ân-ı Kerimin her çağda tahriften korunarak hükmünü sürdürüleceğini belirtir. “*Kuşkusuz Kur’ân’ı biz indirdik, ve şüphesiz onu yine biz koruyacağız*” (Hicr 15/9) ayetinden hareketle düşüncelerini şöyle açıklar:

Allah’ın lûtfu, Muhammed Mustafa’ya (s) vaat etmişti ki “Sen ölsen de Kur’ân ve İslâm

11 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.VI, ss.2611-2613. Bu beyitlerde Âli İmran suresi 3/159 ile Şûrâ suresi 42/38 âyetlerine işaret edilmektedir.

12 Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, ss.309-313.

13 Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, ss.8-79.

14 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.III, ss.4244-4249.

15 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.VI, ss.4744-4754.

16 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.III, ss.1386-1400.

dini ölmez!

Senin kitabını, senin mücizeni ben yüceltirim! Kur'ân'a bir şey katılmaya, Kur'ân'dan bir şey eksiltmeye ben engel olurum!

Ben seni iki dünyada da korurum. Sözlerini kınayanları terk eder, onları hor ve hakir hâle koyarım!

Kimsenin Kur'ân'a bir harf ilave etmeye ve bir harf eksiltmeye gücü yetmeyecektir! Sen benden daha iyi bir koruyucu arama!

Senin şeref ve şanını günden güne artırırım. Senin adını altın ve gümüş üzerine bastırırım!

Senin için mescidler, minberler ve mihrablar yaptırırım! Sevgi yüzünden sana öyle lûtuflarda bulunurum ki, senin kahrın benim kahrım olur.

Ben ufukları minarelerle dolduracağım, onun üstünden senin şerefli adını insanlara duyuracağım. Sana âsi olanların iki gözünü kör edeceğim!

Kulların şehirler alacaklar, mevkiiler bulacaklar; senin dinin yerden göklere kadar bütün dünyayı kaplayacaktır!

Ey Mustafa! Sen dininin hükmünü kaybedip ortadan kalkacağından korkma! Biz onu kıyamete kadar bâki kılacağız!

Ey bizim büyük peygamberimiz! Sen sihirbaz değil, sâdık bir peygambersin, Allah'ın elçisisin, Musa ile aynı vazifeyi paylaşmışsın!

Kur'ân senin için Musa Peygamberin asası gibidir; kâfirlikleri, küfür inançlarını ejderha gibi yutar.

Sen toprak altında yatmış uyumuşsan da, söylediklerini, yani Kur'ân ve hadisi Musa'nın asası bil!

Senin dinine kastedenler, senin Kur'ân ve hadisine el uzatamayacaklardır. Ey peygamberlerin şahı; için rahat olarak mübârek bir uyku ile uy!¹⁷

Bunların yanı sıra bazı ayetleri yorumladığı *Fîhi Mâ Fîh*'te ihlâs suresine getirdiği bir yorum dikkat çekicidir:

"Sözlerin alâsı, çok olan değil muhtasar olandır. Fî'l-vâki ihlâs suresi görünüşte muhtasardır. Fakat uzun olan Bakara suresinden ifade bakımından tercih edilir.¹⁸

Mevlânâ, kendisine örnek aldığı ahlâk-ı nebevînin üstünlüğünü vurgulayan "*Kuşkusuz sen yüce bir ahlâk üzeresin*"¹⁹ âyetindeki ahlâkın büyüklüğünün, insanın tahammül gücüyle ve kusurları görmezlikten gelip hoş görmesiyle ilgili olduğunu belirtir. Bu bağlamda bir kişinin bekâr bir hayat sürmesinden evlenip eşinin sebep olduğu sıkıntı ve zorluklara göğüs gerip ona tahammül etmesinin peygamberî metoda daha uygun olduğunu ifade eder.²⁰ Bu bağlamda Şeyh Ebu Hasan Harakânî'nin (ö.425/1034) hırçın hanımına tahammül etmesini örnek olarak verir.²¹

17 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.III, ss.1197-1211.

18 Mevlânâ, *Fîh-i Mâ Fîh*, s.203.

19 Kalem suresi 68/4.

20 Mevlânâ, *Fîh-i Mâ Fîh*, s.81.

21 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.VI, ss.2044-2095.

2. Hadis

Mevlânâ, Kur'ân'ın yaşayan bir örneği olan Hz. Peygamberin yolunun aşk ve sevgi yolu olduğunu ifade ederek, bu yolu takip ettiğini belirtir.²² Hz. Peygamberi "çağ geçmiş, sözlerinin bir değeri kalmamış" şeklinde değerlendiren mânevîyat yoksulu kişilere cevap niteliğinde olan şu sözleri dikkat çekicidir:

Ey eşsiz, büyük peygamber! Sen ayı ikiye böl de yıldızlara bakıp uğur ve uğursuzluktan söz eden mânevîyat yoksulu kimseler bu devrin senin çağın olduğunu bilsinler.
Aziz peygamberim! Bu çağ senin çağındır. Musa Kelîmullah bile senin çağında yaşamayı isterdi.²³

Mevlânâ Allah'ın âlemlere rahmet olarak gönderdiği peygamberine en mükemmel nimetleri verdiğini belirtir. Bu nimetlerin neler olduğunu fetih suresinin ilk âyetlerinden²⁴ hareketle şöyle açıklar:

Allah Teâlâ bu surede Peygamber efendimize verdiği nimetleri haber vermektedir. Bunlardan birincisi, âyette fetih ve zafer olarak ifade edilen duâların kabul edilmesidir. İkincisi Allah'ın mağfiret etmesidir ki bu muhabbetin bir göstergesidir. Birini seven kişi, sevdiğinin eksikliğini görmez. Üçüncüsü Hakk'a vuslat olan nimetin tamamlanması, dördüncüsü saltanat ve velâyet şeklinde tecellî eden Allah'ın yardımudur. Velâyet, her şeyi Hakk'tan gören nazar kuvvetidir. Hz. İbrahim'in ateş, Hz. Musa'nın su üzerinde yürütme-leri, Hz. Süleyman'ın güneşe, Hz. Nuh'un tufana hükmetmeleri, Hz. Davud'un demiri hamur haline getirmesi, Hz. İsa'nın hayvani ruhları diriltmesi, Hz. Muhammed'in(s) miraçta semâları geçmesi bu nazar kuvvetiyle olmuştur. Onlar Hakk'ın küllî emrini ve parlak nûrunu görüp tecellînin zuhur yeri olmuşlardır.²⁵

Mevlânâ Allah'ın parlak ve eşsiz nûrunun peygamberlerin ruhlarına akse-derek aydınlattığını vurgulamıştır. Nitekim Hz. Adem'e isimleri bilme bilgisini elde ettiren, Hz. Nuh'un can denizine inciler yağdırtan, Hz. İbrahim'i korkma-dan Nemrud'un ateşine attıran, Hz. İsmail'i keskin bıçağa boynunu uzattıran, Hz. Davud'un elinde demiri yumuşatan, Hz. Süleyman'ı devlere hükümran kılan, Hz. Yakub'a Hz. Yusuf'un gömleğinin kokusunu getiren, Hz. Musa'nın esasını Firavun'un saltanatını yutturan bu nûrdur.²⁶

Mevlânâ'ya göre, insanın asıl gıdası ilahi aşkın kaynağı olan Allah'ın bu nûrunun²⁷ sayısız perdesi, insanların görüş kapasitesi oranında aralanır ve o nûrdan faydalanır. Bunu gerçekleştirmek için gönlü mâsivâdan temizleyip

22 Can, Hz. Mevlânâ'nın Rubâîleri, s.49.

23 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.II, ss.354-355.

24 Fetih suresi 48/1-10.

25 Mevlânâ, *Fih-i Mâ Fih*, ss.213-214.

26 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.II, ss.906-935.

27 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.II, s.1083.

cilamak gerekir.²⁸ İnsanların seviyeleri bu nûrdan vasıtasız faydalanmaya yetmediği için, peygamberlerin ve onların vârisleri olan âlim ve âriflerin sözlerine kulak vermelidir. Gözü güneş ışığına dayanamayan kişiye yıldız yol gösterir. Eğer herkesin gözü güneşten nûr alacak bir güce sahip olsaydı, güneşi bırakıp da aya ve yıldıza bakmazdı. Bu yüzden insanlar bilgileri, kendileri gibi olan fakat vahiy alan peygamber ile onun vârislerinden almak durumundadır. Bu vârislerin ilk halkasını da sahabe oluşturmaktadır.²⁹ Sonraki dönemlerde ise, bilgi ve hikmetle donanmış Allah'ın velîleri bu görevi üstlenmiştir.

Allah'ın peygamberine verdiği nimetlerin beşincisi geçmiş ve gelecek günahların bağışlanmasıdır. Buradaki günah, miraçta Sidretü'l-Müntehâ'da Cebrail'in geri çekilmesi sırasında onun da kendisiyle yolculuğa devam etmesini isteyen Hz. Peygamber'in (s) Cebrail'den ayrılmaya üzülmeleridir. Allah Teâlâ nebisinin gönlünün kendisi dışında herhangi bir şeyle meşgul olmasını istemediğinden Cebrâil'i orada bırakmıştır. Bu durum, Hz. Muhammed'in (s) ulaştığı muhabbet mertebesinin bir sonucudur.³⁰

Hz. Muhammed'e (s) verilen nimetlerin altıncısı Hakk'a ulaştırılan yol, yedincisi zevâl-i devlet korkusu olmayan bir yardımdır. Sekizincisi *sekîne* adı verilen mânevî bir kuvvettir. Bu eşyayı hem zâhir hem de bâtın yönüyle idrâk etmektir. Dokuzuncusu müminlerin imanının sürekli kuvvetlenip artmasıdır. Onuncusu Hz. Peygamber'in söz, fiil ve hâl ile tevhide şahit bir elçi olmasıdır. Onbirincisi müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderilmesidir. Sana biat edenlerin Allah'a biat etmiş sayılmasıdır.³¹

"Ey elbisesine bürünen, kalk ve uyar"³² âyetini tefsir ederken dünyayı başı dönmüş ve sapıklığa düşmüş bir insana, Peygamberi de akla benzeten Mevlânâ, Hz. Muhammed'in (s) aleyhinde çalışanların olur olmaz sözlerinden alınarak gizlenmemesini, sahip olduğu parlak vahiy nûruyla ortalığı aydınlatmasını, safâ denizinin kaptanı olmasını ve yolları kesen eşkıyadan insanları kurtarmasını ister. Toplumdan ayrı, yalnız bir hayat sürmenin insanlara pek bir faydasının olmadığını vurgulayarak, dolunaya karşı havlayan köpeklerin ona bir zarar veremediği gibi, kalpleri iman nûrundan habersiz olan bu akılsızların da kendisine hiçbir zarar veremeyeceğini belirtir.³³

Hz. Peygamberin tebliğ ettiği aydınlık ve barış yolundan uzaklaşanları şeytanın dostları olarak gören Mevlânâ,³⁴ kendisinde ilahi nûr bulunmayan

28 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.II, ss.815-840.

29 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.I, ss.3655-3670.

30 Mevlânâ, *Fih-i Mâ Fih*, s.214.

31 Mevlânâ, *Fih-i Mâ Fih*, ss.215-216.

32 Müzzemmil suresi 73/1-4.

33 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.IV, ss.1453-1485.

34 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.I, ss.266-272.

böyle kimseleri, sonbaharın darmadağın ettiği çöplük hâline dönen meyvesiz bir bağa benzettir. Kendini beğenip kibirlenen insan, sonunda değersiz bir diken yığını hâline döner.³⁵ Hz. Peygamber “Allah sizin sûretlerinize bakmaz, gönülünüze bakar. Bu sebeple bir gönül sahibi arayınız”³⁶ buyurmuştur. İnsan kendi sahip olduğu nimetlere bakıp kibirlenir ve nimeti vereni unutursa gönül dünyası kararır. Önemli olan gönlü iman ve irfan nûruyla aydınlatmak, Allah’ın rahmet denizinden kana kana içmektir.³⁷

Mevlânâ, *Mesnevî*’yi Hz. Muhammed’in (s) hakikat incileriyle, sırlarla ve hikmetli bilgilerle dolu mânâ denizinin bir adasına benzeterek gerçeği arayan kişinin *Mesnevî*’den faydalanma yolları aramasını öğütlemiştir.³⁸ 276 hadise yer verdiği *Mesnevî*’de,³⁹ tıpkı âyetlerde olduğu gibi 53 hadisi başlık olarak seçmiştir. Bu durum, o dönemde pek kullanılmadığından *Mesnevî*’nin orijinal bir yönüdür.⁴⁰ Mevlânâ zikrettiği hadislerden bazısının tam metnini, bazısının da vezin ve kâfiye kaygısıyla bir cümlesini hatta bir kelimesini ya da Farsça tercümesini manayı bozmadan vermiştir.⁴¹

Mevlânâ’nun eserlerinde yer verdiği ve Eflâkî’nin de bir kısmını naklettiği hadisler,⁴² onun hadise verdiği önemin bir göstergesidir. Sadreddin Konevî (ö.673/1274)’nin Hânkâhında üst düzey bilginlere okuttuğu hadis dersi, onun hadis ilmine ve yorumuna ne kadar hâkim olduğunun bir delilidir.⁴³

Mevlânâ, başlık olarak verdiği 53 hadisten biri olan Hz. Peygamber’in “*Beni Yunus ibn Mettâ’dan üstün tutmayınız*,”⁴⁴ hadisini şöyle yorumlar: Hz. Peygamber efendimiz buyurdu ki:

“Benim mirâcım Yunus’un miracından üstün değildir. Benim mirâcım gökyüzüne yükselmekle oldu. Onun mirâcı, denizin dibinde, balığın karnında oldu. Çünkü Allah’ın yakınlığı mesâfe ile olmaz, hesaptan hariçtir.”

35 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.V, ss.975-980.

36 Müslim, *Birr*, 34; İbn Mâce, *Zühd*, 9.

37 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.V, ss.869-885.

38 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.VI, ss.64-69.

39 *Mesnevî*’nin Şefik Can çevirisinden yaptığımız tarama neticesinde tekrarlarıyla birlikte 276 hadis tespit ettik bunlardan 32 hadis birinci; 39 hadis ikinci; 79 hadis üçüncü; 46 hadis dördüncü; 29 hadis beşinci; 51 hadis de altıncı ciltte yer almaktadır.

40 *Mesnevî*’deki hadisler üzerine yapılan bir çalışmada 158 hadis tespit edilerek, bunların hadis ilmi açısından bir değerlendirmesi yapılmıştır. Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, Kayseri 1970, ss.177-180.

41 Mevlânâ’nın kitabına aldığı ve bir kısmını çeşitli yerlerde tekrar ettiği hadislerin büyük çoğunluğu (%75) meşhur hadis kaynaklarında yer alan bu hadislerden sadece çok az bir kısmı (%8) hadis tenkitçileri tarafından mevzû/uydurma olarak nitelendirilmiştir. Yardım, 5-6.

42 Eflâkî, c.I, ss.505-507, 561.

43 Eflâkî, c.I, ss.610-611.

44 Buhârî, IV, 133; Müslim, VII, 102.

Allah'a yakınlık, yukarılara çıkmakla, yahut aşağılara inmekle olmaz. Allah'a yakın olmak, varlık hapsinden kurtulmakla olur.⁴⁵

İnsanların başkalarının ayıp ve kusurlarını araştıracaklarına kendilerine bakmalarını öğütleyen Mevlânâ, bunu ayna metaforuyla anlatır. Hz. Peygamber'in "Mümin müminin aynasıdır"⁴⁶ hadisinden hareketle, başkasında görülen ayıpların aslında insanın kendi ayıpları olduğunu ifade eder. Aynaya bakan kişinin kendini görmesi gibi, başkasında gördüğünde tahammül edemeyip tiksindiği zulüm, haset, kin, kibir ve gıybet gibi kötü ahlâk ve davranışları önce kendisinde düzeltmelidir. Bir insanın kendi noksanı ve yüzündeki çibarı kendisine çirkin görünmezken, başkasında gördüğü benzer şeyler midesini bulandırır. Kötü ahlâk ve davranışlar da buna benzer.⁴⁷ Mevlânâ'ya göre herkes kendi kusurlarını düzeltmeye çalışsaydı, toplumun ahlâkî seviyesi yükselirdi.⁴⁸

Yöneticilerin sosyal hayattaki durumuna da değinen Mevlânâ, devletlerarası ilişkilerde onların Müslümanlar aleyhine yaptıkları faaliyetleri hoş karşılamaz. Düşmanın güç ve kudretine bakıp da onlara şirin görünmek için taviz verilmemesi gerektiğini ifade eder. Allah'tan ümit kesilmemesini, Allah'ın yardım ve zaferinin Müslümanların yanında olduğunu belirterek moral destek verir. Bu bağlamda Moğollarla anlaşıp Müslümanları sürgüne göndermeyi planlayan Emir Pervâne'yi eleştirir ve "Ey Allahım! Gündüzü kısaltarak geceyi uzatırsın, geceyi kısaltarak gündüzü uzatırsın. Ölüden diri ve diriden ölü çıkarırsın. Ve dilediğine her türlü hesabın üstünde rızık bağışlarsın,"⁴⁹ âyetini zikrederek müminlerin çok sıkıntılı durumlarda bile Allah'tan ümit kesmemeleri gerektiğini vurgular. Ümmetin başına gelen felâketler ne kadar ağır olursa olsun, Allah'ın rahmeti ve yardımı inananlara ulaşacaktır. Bu bakımdan iman nurunun aydınlattığı kalpler umutlarını yitirmemelidir.⁵⁰

Mollâ-yı Rûm, Molla, Celâleddin Rûmî, Molla Hünkâr, Hüdâvendigâr gibi lakaplar kullanan Mevlânâ,⁵¹ dostlarına Kur'ân mesajından ve nebevî mirastan alınan şu tavsiyede bulunmuştur:

Size gizli ve âşikâre Allah'a karşı takvâlı olmanızı, az yemek yemeyi, günah ve kusurları terk etmeyi, oruca devam etmenizi, gece namazı kılmanızı öğütlerim. Arzu ve isteklerinizi terk etmeyi sürdürün. İnsanların size karşı

45 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.III, ss.4512-4514, Mevlânâ, *Fih-i Mâ Fih*, s.96.

46 Ebu Davud, *Edeb*, 49.

47 Mevlânâ, *Fih-i Mâ Fih*, ss.24-25.

48 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.I, ss.881-886.

49 Âli imrân suresi, 3/28.

50 Mevlânâ, *Fih-i Mâ Fih*, ss.7-11.

51 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz.: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul 2006, c.I, ss.390-391.

gösterecekleri cefâyâ tahammül edin. Günahkârların ve halkın meclislerini terk edip sâlih ve erdemli insanların meclislerine devam edin. Kuşkusuz insanların hayırlısı insanlara hayırlı olan, sözün hayırlısı da az ve kolayca maksada erişti-rendir.⁵²

3. Necmeddin Kübrâ ve Kübrevîlik

Mevlânâ'nın Kübrevîlik çerçevesinde oluşan tasavvufî düşünceleri bir kurallar ve inançlar toplamından daha ziyade duyulan, yaşanan bir şeydir ki bu, akfî ve hissî muhâkemelere ilave olarak ilham ve aşkla anlaşılabilir. Kuvvetli bir ilmî tahsil hayatından sonra yöneldiği tasavvuf anlayışının temelini, Belh'in ilim ve irfâna dayalı zühd anlayışı ile Endülüs'ün derûnî mânâlar içeren vah-det-i vücud düşüncesi ve Horasan'ın şiirle ifadesini bulan ilâhî aşk anlayışına dayalı tasavvuf öğretilerinin bir terkibi oluşturmaktadır.⁵³

Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-Ulemâ Bahaeddin Veled'in şeyhi Necmeddin Kübrâ (ö.618/1221), babası vasıtasıyla Mevlânâ'nın da mürihidir. Babasının vefatından sonra Kübreviyye tarikatına mensup olan Seyyid Burhâneddin Muhakkik Tirmizî (ö.642/1244), Mevlânâ'nın rûhî gelişimine katkı sağlamıştır. Mevlânâ bir taraftan seyr-ü sülûkunu tamamlarken diğer taraftan medresedeki müderrisliğini sürdürmüştür. Seyyid Burhâneddin, Mevlânâ'daki mânevî tekâmülü müşâhede ettikten sonra vazifesini yapmanın verdiği huzurla Kayseri'ye dönmüş ve bir yıl sonra orada vefat etmiştir.⁵⁴

Müridin Allah'a vuslatını *usûlü aşere*⁵⁵ adı verilen bir metoda bağlayan Kübrevîlik, derin tasavvufî sezgilerle birlikte müridleri yetiştirici ve olgunlaştırıcı sistematik öğütler içermektedir. Eski Türk Alplik telâkkîlerini yansıtan Melâmetî fikirleri ile Türk psikolojisini ihtiva eden bir anlayışa sahiptir. Bu yönüyle daha çok Orta Asya ve Hindistan'da kabul görmüş olmakla birlikte, Mevlânâ'nın tasavvufî düşüncelerini zenginleştirip Anadolu'da Mevlevîliğin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Hz. Ali ile özdeşleşen kahramanlık ve Türk Alp'lik telâkkîlerine büyük önem atfeden Necmeddin Kübrâ'nın ve Kübrevîliğin Mevlânâ'nın tasavvufî düşüncesinde belirgin bir yeri vardır. Necmeddin Kübrâ vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaşan Mevlânâ'nın tarikat silsilesi

52 Vassâf, c.I, s.380.

53 Câmî, ss.634-638; Fûrûzanfer, s.63 vd; Şefik Can, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, İstanbul 1995, s.31 vd.

54 Ethem Cebecioğlu, "Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlânâ'nın Anlaşılmasındaki Rolü-Medolojik Bir Yaklaşım-", *Tasavvuf*, Yıl:6, Sayı: 14, Ocak-Haziran 2005, ss.32-34.

55 *Usûlü aşere*; tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, Allah'a teveccüh, sabır, murâkabe ve rızadır. Geniş bilgi için bk: Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, haz.: Mustafa Kara, İstanbul 1980.

şöyledir:

Mevlânâ-Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî-Sultânü'l-Ulemâ Muhammed Bahâeddin Veled-Necmeddin Kübrâ-Ammâr Yâsir (ö.582/1186) > Abdülkâhir Ebu'n-Necib Sühreverd (ö.563/1167)- Ömer el-Bekrî (ö.?-)-Vecidüddin el-Kâdî (ö.503/1109)- Muhammed el-Bekrî (ö.380/990)-Muhammed ed-Dîneverî (ö.370/980)- Mimşâd ed-Dîneverî (ö.299/911)-Cüneyd el-Bağdâdî (ö.297/909)-Serî es-Sakatî (ö.257/870)-Mârûf el-Kerhî 8ö.200/816)-Dâvud et-Tâî (ö.165/781)-Habib el-Acemî (ö.130/747-748)-Hasan el-Basrî (ö.110/728)-Hz. Ali.

Şems-i Tebrizî (ö.645/1247-1248) vasıtasıyla gelen silsilesi ise Rükneddin es-Sincânî ve Kutbeddin el-Ebherî ile Abdülkâhir Ebu'n-Necib Sühreverdî'de birleşir.⁵⁶

Silsilenin diğer bir kolu ise şöyledir: Mevlânâ-Seyyid Burhâneddin-Sultânü'l-Ulemâ-Necmeddin Kübrâ (ö.618/1221)-Ammâr Yâsir (ö.582/1186) Ebu'n-Necib Abdülkâhir Sühreverdî (ö.563/1167)-Ahmed Gazzâlî (ö.517/1123)-Ebu Bekir Nessâc (ö.487/1094)-Ebu'l-Kâsım Gürgânî (ö.450/1058)- Ebu Osman Mağribî (ö.373/983)-Ebu Ali Kâtib (ö.340/951)-Ebu Ali Rûzbârî (ö.321/933)-Cüneyd Bağdâdî (ö.297/909).⁵⁷

Necmeddin Kübrâ'nın güçlü bir dinî ve felsefî eğitim üzerine bina ettiği tasavvuf anlayışı aşk, muhabbet, vecd ve cezbe yolu olan *tarik-i şuttâr'* dir. Bindiği gibi Mevlânâ da bu yolu tercih etmiştir. Kübrevîliğin Pîrinin şeriat, tarikat ve hakikat ile ilgili söylediği sözlerle, Mevlânâ'nın *Mesnevî'* nin beşinci cildinin dibâcesinde (önsöz) bu terimlere yüklediği anlamlar örtüşmektedir.⁵⁸ Nitekim Necmeddin Kübrâ şeriatı gemiye, tarikatı denize, hakikati de denizin dibindeki inciye benzetirken,⁵⁹ Mevlânâ şeriatı ışık saçan muma, tarikatı mum ışığında yol almaya, hakikati ise hedefe varmaya benzetir.⁶⁰

Necmeddin Kübrâ hakikat incisini elde etmek isteyen kişinin şeriat gemi-

56 Vassâf, c.I, ss.357-358. *Sefine'* de yer alan bir diğer silsile şöyledir: Mevlânâ-Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî-Sultânü'l-Ulemâ Muhammed Bahâeddin Veled-Şemsü'l-Eimme Serahsî-Ahmed el-Belhî-Ahmed el-Gazzâlî- Ebu Bekir en-Nessâc-Ebu Ömer Muhammed ez-Zeccâc-Ebu Bekir eş-Şiblî- Cüneyd el-Bağdâdî-Serî es-Sakatî-Mârûf el-Kerhî-Dâvud et-Tâî-Habib el-Acemî-Hasan el-Basrî-Hz. Ali.

57 Abdülbakî Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, ss.201-203. Bir başka silsile şöyledir: Mevlânâ-Seyyid Burhâneddin-Sultânü'l-Ulemâ-Şemsü'l-Eimme Serahsî (ö.483/1090)- Ahmed Hatibî Sultânü'l-Ulemâ'nın büyük babası (ö.527/1133)-Ahmed Gazâlî-Ebu Bekir Nessâc-Muhammed Zeccâc (ö.484/1091)-Ebu Bekir Şiblî (ö.335/946)-Cüneyd Bağdâdî. Gölpınarlı'nın da vurguladığı gibi, burada fıkıh âlimi Serahsî'nin yer alması bu silsilenin güvenilirliğini şüpheye sokmaktadır.

58 Can, *Mevlâna*, s.335.

59 Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, haz.: Mustafa Kara, İstanbul 1980, s.18.

60 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.V, Dibâce, s.5.

sine binip tarikat denizine açılması gerektiğini vurgular. Mevlânâ ise, şeriat olarak isimlendirdiği mumu ele almakla yolun aşılması olmayacağını, ama onu ele almadan da yola çıkılamayacağını belirtir. Ona göre şeriatın yol göstericiliğinde gitmek tarikat, hedefe varmak ise hakikattir. Necmeddin Kübrâ Allah'a ibadet etmeyi şeriat, huzuruna varmayı tarikat, müşâhede etmeyi de hakikat olarak ifade eder.⁶¹ Mevlânâ ise, tıpla ilgili bilgileri öğrenmek şeriat, doktorun tavsiye ettiği ilaçları almak tarikat, şifa bulmak da hakikattir diyerek, şeriat ilimdir, tarikat bildiğiyle amel etmektir, hakikat ise Allah'a vâsıl olmaktır, şeklinde dile getirir.⁶²

Necmeddin Kübrâ Moğolların Harezmi işgal etmesi üzerine 600 kadar müridiyle onlara karşı savaşmış ve bu savaş sırasında şehid olmuştur. Kendisini şehid eden Moğol askerinin uzun saçının perçeminden tutmuş ve bırakmamıştır. Moğol askerinin saçını kestirmek zorunda kaldığı bu durumu Mevlânâ şu şekilde dile getirmiştir:

Biz ol ızzu kerem kavmindeniz kim
Demâdem iş edip sagar tutarlar
Ne şol bir-kad ü müflislerdeniz kim
Füsûn edip bize lagar tutarlar
Bir elden nûş edip iman şarabın
Bir elde perçem-i kâfir tutarlar.⁶³

Tasavvuf ve tarikat silsilesi Halvetî ve Nakşibendî silsileleriyle de birleşen Mevlânâ, Türk sûfliğinin çeşitli meşreplerinin yanı sıra İran'ın sanat ve estetik zevki üst düzeyde tutan sûfi geleneğinden de faydalanmıştır. Onun düşüncelerini şiir diliyle ifade etmesinde Ferideddin Attâr ve Hakîm Senâî'nin ayrı bir yeri vardır.

4. Hakîm Senâî

464/1072'de Gazne'de doğan Senâî (ö.525/1131), tasavvufî mesnevî geleneğinin kurucusu ve Ferideddin Attâr ile Mevlânâ'nın habercisidir. Ömrünün bir kısmını Mevlânâ'nın doğum yeri Belh'te geçirmiş, Gazne'ye döndükten sonra inzivâyâ çekilerek zâhidâne bir hayat sürmüştür. Tasavvuf ahlâkını şiir diliyle mesnevî tarzında ilk defa o yazmıştır. 10.000 beyitten meydana gelen ve Mevlânâ'nın eserlerinde *Îlâhinâme* olarak zikrettiği *Hadikâtü'l-Hakika ve*

61 Necmeddin Kübrâ, s.18.

62 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.V, Dibâce, s.6.

63 Câmi, s.595.

Tarikatü'ş-Şeria' bu türün ilk örneğidir.⁶⁴

Senâî *Hadika'*da tevhid, marifet, Kur'ân, akıl, ilim, küllî nefis, insan ve saâdet yolu gibi konulara yer vermiş, düşüncelerini hikâyelerle genişletmiştir.⁶⁵ Dünyanın geçiciliğini ve değersizliğini vurguladığı bu eser, onun yüksek şahsiyetini ve büyük insanlık vasfını göstermesi açısından önemlidir. Yaşı kemâle eren Senâî, insan ruhundan başlayarak bütün bir toplumu ıslah etmek isteyen erdemli bir din adamı, benlik bağlarından ve nefsin kötülüklerinden arınmış bir ârif, ruhunda taşıdığı ilâhî aşkın meşalesiyle insanlığı kurtuluşa çağıran bir mürşiddir. Dinî duyguları, tasavvufî makâm ve hâlleri veciz bir şekilde açıklarken bazen - Mevlânâ'da da olduğu gibi- duygulu ifadeleri müstehcen kelimelerle anlatmaktan çekinmemiştir.⁶⁶

Şems'i tanımadan önce Hakîm Senâî'nin eserlerini okuyup ufuklarını genişleten Mevlânâ, ondan söz ederken bazen Hakîm Senâî, bazen de Gazneli oluşundan ötürü Hakîm Gaznevî diyerek şüirlerinden nakillerde bulunup yorumlamıştır.⁶⁷ Mevlânâ, irfânî düşünceleri, gerek Mesnevî gerek Gazel ve Kaside şeklinde ifade ederken, Kalender ve rindmeşrep şüirler yazarken tıpkı Attâr gibi Senâî'yi takip etmiştir. Bu gerçeği "*Attâr ruh idi, Senâî onun iki gözü; biz Senâî ile Attâr'ın arkasından geldik*" diyerek belirten Mevlânâ:

Attâr âşıkı amma Senâî padişaktı, daha üstündü
Bense ne buyum, ne o; başımı-ayağımı kaybetmişim ben⁶⁸

Sözüyle Hakîm Senâî'ye gönül dünyasında daha fazla yer açmış ve ona ait;

"Seni yoldan alıkoyan şey; ister kâfir olsun, ister iman..
Seni dosttan uzak düşüren nakış; ister çirkin olsun ister güzel.. ikisi de birdir."

Beytine şöyle bir açıklama getirir:

Allah Teâlâ çok kıskançtır. Kibriyâtlığını ve ulûhiyetini hiç kimseyle paylaşmaz. Kendisine dost olanların gönüllerine de başka bir nesne sokmalarına razı olmaz.
Bu yüzden Allah'ın rızasına erip dostluğunu kazanan bir ârif-i billahın dünyevî işlere dalıp

64 Ahmed Ateş, "*Senâî*", *İslâm Ansiklopedisi* (MEB) c.X, ss.476-482, İstanbul 1980. Senâî'nin diğer eserleri; yaklaşık 30.000 beyitlik *Divan*, 497 beyitlik bir mesnevî olan *Kârnâme-i Belh*, 770 beyitlik bir mesnevî olan *Seyrû'l-İbâd il'al-Maâd*, aşkı tasavvuf felsefesi açısından ele aldığı 576 beyitlik *Işknâme*, 195 beyitlik *Aklnâme* ile 17 mektuptan oluşan *Mekâtib'* dir. Ateş, c.X, ss.481-482. Sâime İnal Savi'nin "*Hakîm Senâî ve Seyrû'l-İbâd ilâ'l-Maâd*" üzerine bir çalışması bulunmaktadır. *Atatürk. Ü. FEF Dergisi Caferoğlu Özel Sayısı* 1979, Fasikül 2, Sayı II, ss. 429-441.

65 Câmî, s.811; Ateş, c.X, s.482.

66 Ateş, c.X, s.485.

67 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.I, ss.1763-1772, 1905-1912, 34263432, c.III, ss.2771-2776, 3750-3754, 4229-4243, 4292-4301, c.V, ss.2567-2568; *Dîvân-ı Kebir*, c.III, s.4449.

68 Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebir*, c.V, s.5152.

kendisini bulunduğu makâmdan uzaklaştıracak davranışlarla meşgul olmaması gerekir.⁶⁹

Ferideddin Attâr'ın;

“Ey gâfil! Sen nefis ehlinin, toprak içinde kan yiyedur!
Fakat gönüle sahip olan kişi zehir bile yese o zehir, bal olur.”

Beytini ise şöyle yorumlar:

Gönül adamı apaçık öldürücü bir zehir bile yese ona zarar gelmez. Ama henüz seyr ü sülûkunu tamamlamamış sâlik içindeki hırs ve tamah ateşini söndüremediğinden hemen zehirlenir.

Ateşte yanmamak için Hz. İbrahim (as)'in sıfatlarına sahip olmak gerekir. Yüzme bilmeyen kişinin denize girmesi onun felâketi olur.

İnsan-ı kâmil, toprağı tutsa altın eder, ham kişiler altını eline alsalar toz toprak haline gelir. Allah katında makbûl bir kul olan insan-ı kâmilin bütün işlerini Allah kendi üzerine almıştır. Her ne kadar yapıp eden o kul gibi görünüyorsa da, asıl ihtiyâr Allah'ın elindedir.⁷⁰ Velîlerde Allah'ın öyle bir kudreti vardır ki, yaydan atılan oku bile geri çevirirler.⁷¹

Suya kanmayan susuz bir insan misali sürekli arayış içinde olan Mevlânâ, Necmeddin Kübrâ'nın sûfî geleneğinin yanı sıra, Ferideddin Attâr ve Hakîm Senâî'nin şiir diliyle ifadesini bulan tasavvufî düşüncelerini özümsemiş, Şems-i Tebrizî, ile aşk deryasına dalıp birlik sırrına ermiştir.

5. Şems-i Tebrizî

Aşk ve cezbe'de Ebu Sâid Ebu'l-Hayr (ö.440/1049), Ahmed Gazzâlî (ö.520/1126), Hakîm Senâî ve Ferideddin Attâr'ın yolunu takip eden Mevlânâ, coşkuyu kalendar rindmeşrep bir derviş olan Şems-i Tebrizî (ö.645/1247-1248) vasıtasıyla tanımıştır. Mevlânâ'nın sık sık yaşadığı cezbe, Hakk'ın kulunu kendine çekmesi esasında, O'nun büyüklüğünü idrâk edince içine düştüğü hayret hâlidir. Bu hâli yaşamayan, âşığın tattığı zevki tatmayanların aşk ve âşıklarla ilgili söylediği menfî sözlere aldırmayan Mevlânâ, bunların aşkı tanımadıkları için sözlerinin aslının olmadığını vurgulamıştır.⁷²

Mevlânâ'nın düşünceleri ve hayat tarzı üzerinde büyük değişim gerçekleştiren ve bir şâir hüviyeti kazanmasını sağlayan Şems-i Tebrizî, siyah keçeden bir külâh ve garip bir kıyafet giyen, kendine tüccâr süsü veren bir kişidir.

69 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.I, ss.1763-1764. Senâî'nin Mevlânâ üzerindeki etkisiyle ilgili olarak bk: Osman Nuri Küçük, “Mevlânâ'nın Üslûp, Tasavvufî Fikir ve Meşrep Kaynaklarından Senâî”, *Tasavvuf*, Yıl: 6, Sayı: 14, ss.455-472.

70 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.I, ss.1603-1613.

71 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.I, s.1669.

72 Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, c.II, s.373, c.III, s.704.

Melâmetî hırkası giymiş, hiç kimseden çekinmeyen, pervâsız, tecrîd ve tefrîd makâmına ulaşmış cezbeli ve coşkun bir dervîştir. Halkın övmesi ve yermesi onun nazarında aynı olduğundan,⁷³ insanı kemâle ulaştırın şeyin şeklî unsurlardan çok, ilahi aşk olduğunu vurgulamıştır. Onun bütün dinlerin aynı kaynaktan, tevhidden beslendiğini ifade eden “*Kim dalı tuttu ise dal kırıldı, yere düştü. Kim kökü tuttu ise bütün dallar onun oldu*” sözü,⁷⁴ Mevlânâ ile aynı düşünceleri paylaştığını gösterir. Bu düşünce, şariatlar belli bir dönem için hükmünü icrâ ederken, tevhidin hükmü ezelden ebede geçerlidir, şeklinde özetlenebilir.

Şems-i Tebrizî, Irak-ı Acem, Bağdad, Şam, Halep, Erzurum, Sivas, Kayseri, Aksaray ve Konya gibi şehirlere gitmiş, Şam’da bulunduğu sırada İbnü’l-Arabî’nin sohbetlerine katılarak fikir alışverişinde bulunmuştur.⁷⁵ Geniş bir bilgi birikimine, keskin ve tenkitçi bir zekâyâ sahip olan ve insanı çok iyi tanıyan Şems, Mevlânâ’nın ruhundaki duyguları harekete geçirerek ona ilham kaynağı olmuştur. Döneminin bilgi ve hikmetini özümsemiş, Kalenderlerden farklı olarak kendine has düşünceleri ile Hz. Peygamberi örnek model alan Şems’in bu yönü Mevlânâ’yı kendine bağlamıştır. Anlaşılma hasretiyle yanıp tutuşan iki insanın birbiriyle tanışması neticesinde; “*Mevlânâ, Attâr’ın ayağının tozu oldu, aşk şerbetini ise Şems’in elinden içti*” sözünde de belirtildiği gibi Mevlânâ onun vasıtasıyla ilâhî aşkı tanımıştır.⁷⁶

Şems-i Tebrizî ile Mevlânâ ilk defa Mevlânâ’nın ailesiyle Harezm’den Anadolu’ya geldikleri yolculuk sırasında Şam’da tanışmışlardır. Şems babasının yanında yürüyen Mevlânâ’nın elinden tutarak: “*İnsan sarrafı beni unutma*” demiştir. İkinci karşılaşmaları ise daha hayret vericidir. Mevlânâ dostlarıyla Konya’daki Pembe Fûrûşan medresesinden çıkıp Şekerrizân hanının önünden geçerken Şems yoluna çıkıp katırının dizginini tutarak:

Ey Müslümanların imamı! Ebu Yezid mi büyüktür, Muhammed (s) mi? diye sordu. Bu sorunun heybetinden sanki yedi kat göğün birbirinden ayrılıp yere çakıldığını, kendi içinden çıkan bir ateşin kafatasını kapladığını ve oradan çıkan bir dumanın arşa kadar yükseldiğini hisseden Mevlânâ, sorunun meydana getirdiği bu hâlden kurtulunca:
- Allah’ın elçisi Muhammed (s) hazretleri bütün yaratıkların en büyüğüdür. Burada Bayezid’in sözü mü olur? diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Şems:
- O halde bu ne demektir? Hz. Peygamber bu kadar büyüklüğü ile: “*Biz seni lâıykı veçhile bilemedik*” buyuruyor. Bayezid ise: “*Benim şanın ne kadar yücedir. Ben sultanların sultanıyım*” diyor. Mevlânâ buna şöyle cevap vermiştir:
- Ebu Yezid’in susuzluğu bir yudumla dindi ve suya kandığından dem vurdu. Onun idrâk destisi o kadar suyla doldu. O nur da evinin penceresinin büyüklüğü nispetinde

73 Eflâkî, c.II, ss.189-286; Fûrûzanfer, s.172; Cebecioğlu, s.35.

74 Eflâkî, c.II, s.247.

75 Tahsin Yazıcı, “Tebrizî”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB., İstanbul 1979, c.XII/L, ss.100-101.

76 Câmî, c.815; Yazıcı, c.XII/L, ss.102-103.

içeri girdi. Hz. Mustafa'ya gelince, O müthiş bir suya doymazlık hastalığına tutulmuştu. Susuzluk içinde susuzluktan içi yanıyor ve mübarek göğsü: "Biz senin göğsümü açmadık mı?⁷⁷ "Allah'ın yeri genişdir."⁷⁸ haline gelmişti. Bundan dolayı susuzluktan dem vurdu ve her gün daha çok yakınlık istedi. Bu iki davadan Hz. Mustafa'nın (s) ki daha büyüktür. Bayezid Hakk'a ulaştığı için kendini o nûrla dolmuş gördü ve daha fazlasına bakmadı. Hz. Mustafa ise, her gün ve her saat O'nu daha çok görüyor, daha çok ilerliyordu. Allah'ın kudret ve azamet nûrlarını daha çok görüyordu. Bundan dolayı: "Biz seni lâyük-ı veçhile bilemedik." buyurdu.⁷⁹

Bu açıklamalardan mest olan Şems-i Tebrizî, cezbeye gelip bir nara attı ve yere yuvarlandı. Mevlânâ katırdan inerek Şems'i kaldırdı. Sonra da medreseye götürüp kendine gelinceye kadar onunla ilgilendi. İlim ve irfân ile aşk ve cezbe denizinin kavuşmasını sembolize eden bu olaydan sonra Şems ile Mevlânâ dost olmuşlardır.

Bu olağan dışı tanışmanın ardından Mevlânâ, bütün ilimlerdeki üstâdlığına ve ilerlemiş yaşına rağmen aşk üstâdı Şems-i Tebrizî'nin dizinin dibine çöküp itaatkâr bir öğrenci olmuştur. Onun bu davranışı, Hz. Mûsâ'nın Hızır'a karşı olan durumuna benzer. Hz. Mûsâ nübüvvet-risâlet makâmında ve kelîmullah rütbesine sahip olduğu halde, büyük bir edeb ve tevâzû göstererek Allah'ın farklı bir bilgi verdiği Hızır'a tâbi olmuştur.⁸⁰ Mevlânâ da daha mükemmele erişmek arzusuyla Şems'e uyarak aynı yolu takip etmiştir. Böylece her ikisi de aradığını bulmuştur.⁸¹ Mevlânâ bu gerçeği bir beyitte şöyle dile getirmiştir:⁸²

Susuz, içimi güzel, tatlı su nerede diye inler
Su dahi nerede o susamış diye feryad eder.

Kırk gün ile üç ay arasında süren bir halvet tecrübesinden sonra hayata bakışı değişen Mevlânâ, eski dostlarını ve alışkanlıklarını terk etmiştir. Medresede ders veren, camide vaaz eden, riyâzet yaparak zühd ve takvâ içinde yaşayan âlim ve ârif Mevlânâ, Şems'in yörüngesine girince ilahî aşkın tesiriyle semâ etmeye başlayan bir âşık olmuştur.⁸³

Anadolu'ya gelişini ilahî bir işarete bağlayan, 16 ay süreyle Mevlânâ'ya ilahî aşkın coşkulu ve cezbeli yönlerini aktaran Şems-i Tebrizî'ye⁸⁴ göre gerçek

77 İnşirah suresi /1.

78 Zümer suresi 39/10.

79 Eflâkî, c.II, ss.194-195; Vassâf, c.I, s.374.

80 Kehf suresi 65-82.

81 Eflâkî, c.II, s.273; Fürûzanfer, ss.186-187.

82 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.I, s.1741.

83 Eflâkî, c.II, ss.195-196; Cebecioğlu, ss.36-37.

84 Eflâkî, c.II, s.265.

dost, Tanrı gibi mahrem olmalıdır. Dostun çirkinliklerine ve hoşla gitmeyen şeylerine tahammül edip hatasından incinmemelidir. Ondan yüz çevirmemeli ve ona itiraz etmemelidir. Nitekim rahmeti bol olan Tanrı, kulların ayıplarından, günahlarından ve noksanlarından dolayı onlardan yüz çevirmez. Onların rızklarını eksiksiz verir. İşte garazsız ve karşılık beklemeyen dostluk budur.⁸⁵

Şems bir taraftan görevini tamamlaması, diğer taraftan halkın ve ulemânın aleyhindeki tutumlarının had safhaya ulaşması sebebiyle Konya'dan ayrılmıştır.⁸⁶ Mevlânâ, gerçek dostu ve aşkı tanıtip gönlünü Allah aşkıyla doldurup giden Şems'in ayrılığına dayanamamış, süttten kesilip memeden ayrılan çocuk gibi bu duruma alışmada güçlük çekmiştir. Her tarafta aratıp Şems'in Konya'ya dönmesini sağlayınca yeniden can bulsa da, bu vuslat uzun sürmemiştir. Muhafazakâr bir dinî inanca sahip olan Konya halkı, Mevlânâ ile Şems'in dostluklarına tahammül edememiş, vasita ile gayeyi birbirine karıştırmıştır. Mevlânâ'ya deli, Şems'e de cadı diyerek toplum nazarında mahkûm etmeye çalışmıştır.⁸⁷

Vasita ile gayeyi karıştıran bu yaklaşım tarzı, birçok kavramın suiistimal edilmesine yol açmıştır. Nitekim Şems-i Tebrizî'nin de bu ayrıma dikkat etmeyen ve vasita ile gayeyi birbirine karıştıranlara karşı tepkisi sert olmuştur. Şems bir seyahati sırasında parlak yüzlü gençlere bakmaktan zevk alan bir şeyhe rastlar. Ona:

- Bu ne hâl? diye sorduğunda Şeyh efendi:
- Güzellerin yüzü ayna gibidir. Ben Tanrı'yı o aynada müşâhede ediyorum, deyince Şems ona şöyle çıkışır:
- Ey ahmak! Mâdem ki Tanrı'yı su ve toprak aynasında görüyorsun, niçin can ve gönül aynasına bakıp da kendini aramıyorsun?"⁸⁸

Şems-i Tebrizî'nin Mevlânâ'ya aktarmaya çalıştığı zihniyet yapısını şu olay özetlemektedir: Bir gün vezir Nusredüddin'in hankâhında bir şahsa şeyhlik berâtı verilmek üzere büyük bir toplantı düzenlenir. Dönemin bütün şeyh, âlim, ârif, emir ve hâkimleri toplantıya davet edilir. Misafirler kendi aralarında çeşitli konuları tartışmaya başlayınca, bir köşede sessizce oturup onları seyreden Şems, birden ayağa kalkıp şöyle bağırır:

Ne zamana kadar dedikodularla övüneceksiniz? Sizden hiç biriniz Rabbimden kalbime şöyle ilham geldi, demiyor. Sizin konuştuğunuz bu sözler, o devir adamlarının sözleridir. Bunlardan her biri kendi zamanlarında mevki sahibi

85 Eflâkî, c.II, ss.210-211.

86 Fûrûzanfer, s.195.

87 Eflâkî, c.II, ss.271-273; Fûrûzanfer, s.211.

88 Eflâkî, c.II, s.206.

kimselerdi. Kendi hâllerleriyle ilgili mânâlar söylemişlerdi. Sizler de bu çağın adamları olduğunuza göre, sizlerin sırları ve sözleri nerede kaldı?⁸⁹

Böyle bir zihniyet yapısına sahip olan Şems, Mevlânâ'nın vasıtayı bırakıp tek gaye olan Allah'a vuslatını tam anlamıyla gerçekleştirmesini sağlamak düşüncesiyle hiçbir delil ve iz bırakmadan ortadan kayboldu. Uzun süre Şems'i arayan ve dönmesini bekleyen Mevlânâ, bu hadiseden kırk gün sonra başına duman renginde bir sarık sarıp Yemen ve Hind kumaşlarından bir ferâce giydi. Ayrılık ve aşk üzerine şiirler söyleyip semâ etti.⁹⁰ Sultan Veled'in (ö.712/1312) de belirttiği gibi artık onun tarikatı, mezhebi ve yolu aşk olmuştu.⁹¹ Mevlânâ bu gerçeği bir beyitte şöyle ifade eder:

Aşk yolu bütün dinlerden ayındır.
 Âşıkların şeriatı da Allah'tır, mezhebi de.⁹²
 Bizim peygamberimizin yolu aşk yoludur
 Biz, aşk oğullarıyız, bizim anamız da aşktır.
 Aşk yüzünden iman da şaşırmış, inananlar da
 Hattâ aşk koca yobaz keşişin zünnârını bile yakmış yandırmış⁹³
 Aşk öyle zengindir ki zenginliğinden kimseye minneti yoktur.
 Hiçbir şeye aldırış etmezlik var ya, ona bile aldırış etmez o.⁹⁴

Gönüllerindeki sevgiyi bir mecâzla anlatma eğilimde olan âşıklar, aşkı terennüm ederken âlemdeki bir bitki, hayvan yada insanı vasıta yaparlar. İlahi aşkın yörüngesine girip pervane misali kendi yokluğunda varlığı arayanlardan İbnü'l-Arabî bir dostunun güzel kızı Nizâm'ı, Mevlânâ ise dostu Şems-i Tebrizî'yi mecaz olarak seçmiştir.⁹⁵ İbnü'l-Arabî bunu *Tercüme'nü'l-Eşvâk* adlı eserinde, Mevlânâ da *Divân-ı Kebîr*'de açıkça göstermektedir. Her ne kadar *Mesnevî*'yi Hüsâmeddin Çelebi yazmış olsa da, hem *Divân-ı Kebîr* hem de *Mesnevî* Şems-i Tebrizî'de tecellî eden ilahi aşkın bir meyvesidir denilebilir. Onun bu dönemde yazdığı ve Şems'i dilinden düşürmediği şiir ve kasideler, gazel ve rubâîler derin aşk ve cezbe içermektedir. Şu beyitler bu düşünceyi doğrulamaktadır:

Ey canların güneşi Tebrizli Şemseddin, her zerre senin ışığıyla can kesildi, letâfete kavuştu, söze geldi. (*Divân-ı Kebîr*, c. I, 2602)

89 Eflâkî, c.I, ss.225-227; Füzûzanfer, s.174.

90 Eflâkî, c.II, s.269.

91 Füzûzanfer, s.231.

92 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.II, s.350.

93 Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, c.II, s.3601.

94 Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, c.II, s.3622.

95 Dante *İlâhî Komedya*'da gerçekleştirdiği miracında Beatrice'i yol gösterici sembol olarak seçmiştir.

Ey arş güneşi, ey Tebrizli Şemseddin, yeni ay gibi zayıfım, solgunum, yüzümü dolunaya çevir. (*Divân-ı Kebir*, c. I, 2908)

Tebrizli Şemseddin'e yalvar da deki; lütfet, o zamansızlık bahçesinden bir kerecik olsun bak bize. (*Divân-ı Kebir*, c. I, 3045)

Ey Tebrizli Şemseddin, ey görüşümüzün temeli, bizi görüşten mahrum etme, gözsüz bırakma, bizim gözümüz ve görüşümüz sensin. (*Divân-ı Kebir*, c. II, 1359)

Tebrizli Şemseddin zamandan da mekândan da üstün, onun yüzünden devrânım her devirden daha yüce, daha hoş. (*Divân-ı Kebir*, c. II, 1096)

Ey Tebrizli Şemseddin, devrân yürüdükçe hüküm senindir. Devir senin; evet, öyle hükmededur. (*Divân-ı Kebir*, c. II, 898)

Aşkımın altı da üstü de Tebrizli Şemseddin, canımı onun aşkıyla alt üst ettim gitti. (*Divân-ı Kebir*, c. II, 1096)

Mevlânâ'nın kendisini tanımasını sağlayan bir ayna vazifesi gören Şems-i Tebrizî, onu aşk deryasına daldırıp kaybolmuştur.⁹⁶ Mevlânâ'nın kendisi hakkında söylediği övücü sözlerin doğruluğu ve yanlışlığı konusuna değinmez. Ancak kendisi gibi yüzbinlerce Şems-i Tebrizî'nin onun büyüklük güneşi karşısında bir zerre hükmünde olduğunu belirtir.⁹⁷ Şems-i Tebrizî Mevlânâ'nın gönlündeki aşk ateşini yakmış, İbnü'l-Arabî'nin varlığın birliğini terennüm eden estetik zevki bu ateşi içten içe beslemiştir.

6. Vahdet-i Vücûd

Mevlânâ'nın medresede ders verdiği dönemde, ilmî eksikliğini gidermek düşüncesiyle gittiği Halep ve Şam, Moğol istilasından kaçan doğunun âlimlerinin yerleştikleri devrin önemli ilim merkezlerindendi. Mevlânâ, o sırada Şam'da bulunan Evhadüddin Kirmânî (ö.635/1238), Sadeddin Hamavî (ö.650/1252) ve Sadreddin Konevî ile de tasavvufî sohbetler yapmıştır.⁹⁸

Bu tarihlerde (630-634/1233-1237) Endülüslü Şeyhü'l-Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) de Şam'da bulunmaktadır. Yazdığı eserlerle birçok sûfînin tasavvufî fikirlerinin beslenme kaynağı olan İbnü'l-Arabî'nin on yıl Anadolu'da kaldığı ve tasavvuf felsefesinin özeti mahiyetindeki *Füsûsu'l-Hikem* adlı eserini Konya'da yazdığı, daha sonra da Şam'a yerleştiği bilinmektedir. Tasavvufî hikmetlerle büyüyen Mevlânâ, Şam'da bulunduğu sırada bütün İslâm coğrafyasında tanınan ve ömrünün son yıllarını yaşayan Şeyhü'l-Ekber'i ziyaret ederek onunla sohbet etmiştir.⁹⁹ İbnü'l-Arabî'nin Ekberî irfânı olarak

96 Vassâf, c. I, ss. 360-362.

97 Eflâkî, c. II, s.222.

98 Eflâkî, c.I, ss.566, 647; Fürüzanfer, ss.141-151. Mevlânâ her yönüyle bu kitabı anlayıp içine sindirmiştir ve daha sonra oğlu Sultan Veled'e de okutmuştur.

99 Fürüzanfer, 151 (dipnot 104). O sırada Şam'da bulunan Evhadüddin Kirmânî (ö.635/1238),

isimlendirilen tasavvufî düşünceleri, Anadolu'daki tasavvuf hareketlerinin temsilcilerinde olduğu gibi, Mevlânâ üzerinde de güçlü bir etki bırakmıştır. İlim tahsili için gittiği Şam'da kendisiyle sohbet etme imkânı bulan Mevlânâ, *Mesnevî* başta olmak üzere tüm eserlerinde bu etkiyi açık bir şekilde yansıtmıştır.¹⁰⁰

Vahdet-i vücûd, Allah'tan başka hiç bir hakiki vücûd kabul etmeyen, bütün varlıkları Mutlak vücûdun isim ve sıfatlarının tezahürü ve tecellisi sayarak hakiki varlığa nazaran onların ezeli ve ebedî yokluğu ifade ettiğini keşf ve tecrübe yoluyla ortaya koyan tasavvufi bir meslektir. Nûr-ı Muhammedî anlayışı ile doğrudan ilgili olan Vahdet-i vücûd düşüncesinin temelinde tevhid anlayışı yer alır. Tevhid, beşeriyet eserlerinin yok olup ulûhiyetin ortaya çıkmasıdır. Cüneyd Bağdadî'nin ifadesiyle; "kadimi sonradan olandan ayırmaktır."¹⁰¹

Tevhidin en mükemmel hali olan vahdet-i vücûd düşüncesi, ilk mutasavvıflar tarafından dile getirilmekle birlikte, İbnü'l-Arabî tarafından sistemleştirilmiş, talebesi ve Mevlânâ'nın da dostu olan Sadreddin Konevî (ö.673/1274) tarafından "vahdet-i vücûd" diye adlandırılmıştır.¹⁰²

Vahdet-i vücûd düşüncesiyle tasavvuf felsefesine estetik bir boyut kazandıran Mevlânâ, İslâm düşüncesinde büyük tartışmalara yol açan bu düşüncüyü herkesin anlayabileceği bir dille anlatmıştır. İçerisinden çıkılmaz gibi görünen metafizik konuları muhataplarının seviyesine göre sunmayı başarmıştır. Kendisinden önceki bazı sûfilerin suçlanmasına sebep olan bu düşüncenin ürünü olan terimleri kullanan kişinin niyetinin önemine vurgu yapmıştır.¹⁰³ *Mesnevî*'nin ilk beyitlerinden itibaren vahdet-i vücûd düşüncesini dile getiren Mevlânâ, fenâ ve cem hâllerini anlattığı bir çok yerde bu anlayışa yer vermiştir-

Sadeddin Hamavî (ö.650/1252) ve Sadreddin Konevî ile de tasavvufi sohbetler yapmıştır. İleriki yıllarda Sadreddin Konevî Konya'ya gelip ders vermeye başlayınca, Mevlânâ bazen onun ders halkasını şerefletirmiştir. Bir gün medreseyi ziyaret ettiğinde bu fırsatı değerlendiren Sadreddin Konevî, o günkü dersi Mevlânâ'nın vermesini istemiş, o da çok güzel bir hadis dersi vermiştir. Eflâkî, c.I, ss.610-611.

100 M. Erol Kılıç, "Ekberîlik", *DİA*, c.X, ss.544-545. Geniş bilgi için bk: Michel Chodkiewicz, *Sahilsiz Bir Umman Muhyiddin İbn Arabî*, çev.: Atila Ataman, İstanbul 2003; Cladue Addas, *İbn Arabî, Kibrî-i Ahmer'in Peşinde*, çev.: Atila Ataman, İstanbul 2003. William C. Chittik ise İbnü'l-Arabî'nin Mevlânâ üzerinde etkisi olmadığı görüşündedir. "Rûmî ve Mevlevîlik", çev.: Safi Arpaguş, *Tasavvuf*, Yıl: 6, Sayı: 14, ss.716-719.

101 Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, s.97.

102 A. Avni Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: M.Tahrâlı-S.Eraydın, İstanbul 1987, I, L; Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, Beyrut 1981, s.1145.

103 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.II, ss.2521-2524. İlk dönem sûfilerinin tevhid kavramıyla ifade ettikleri vahdet-i vücûd düşüncesi, Bayezid Bistâmî (ö.261/874), Hallâc'ı Mansur (ö.309/922) ve Hakîm Tirmizî (ö.320/932) ile farklı bir boyut kazanmıştır. Sühreverdî-i Maktûl (ö.587/1191)'ün geliştirdiği bu düşüncüyü İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) varabileceği en son noktaya taşımıştır.

tir.¹⁰⁴ Her şeyin Allah olmadığını, ama O'ndan da hâlî olmadığını vurgulayarak panteistlerin düştüğü hatadan uzak durmuştur:

Sıfatlarla perdelenmiş kişi ancak sıfat görür. Zâtı kaybeden kişi sıfatlarda kalır.
Oğul Tanrı'ya ulaşanlar, zâta gark olmuşlardır. Artık onlar sıfatlara nazar ederler mi?¹⁰⁵
Âlemde Allah'tan başka gerçek anlamıyla hiçbir şeyin olmadığını vurgulayan¹⁰⁶ Mevlânâ, var gibi görünenlerin hakikatte varlıklarının olmadığını şöyle ifade eder:
Keşke varlığın dili olsaydı da, var olanların perdelerini kaldırsaydı, hakikati anlatsaydı.
Var gibi görünenlerin gerçekte var olmadıklarını, ezelî ve ebedî varlığın sadece Allah olduğunu herkese bildirseydi.¹⁰⁷
Hakikatte çeşitli mâbedlerde, farklı dillerde övülen, Bir'den fazla değildir. Bütün mezhepler ve dinlerde övülen Bir'dir.¹⁰⁸

Tasavvufî düşüncesinde vahdet-i vücûd önemli bir yer işgal eden Mevlânâ, eserlerinde bunu yansıtmaktan geri durmamıştır. Onun aşk ateşine tutulup vecd ve istiğrâka dalan bir âşık için Allah'tan başka hiçbir şeyin anlamı olmadığını ifade eden sözleri, vahdet-i vücûd düşüncesinin bir ürünüdür. Ona göre varlık sadece O'dur. İnsanların O'nun yanında başka varlık görmeleri bakış açılarının yetersizliğinden ve yanlış bakmalarından kaynaklanmaktadır:

Aşk öyle bir ateştir ki alevlenince sevgiliden başka ne varsa hepsini yakar
“Lâ” kılıcı aşk-ı Hakk'tan gayrisini keser, silip süpürür.
Bir bak da “Lâ” (yok)dan sonra ne kaldı?
Ancak “illallah”(sadece Allah) hepsi gitti yok oldu
Ey ikiliği, eşliği, ortaklığı yakıp yandıran büyük aşk, şâd ol, yaşa!
Hakikatte önce gelenler de, sonra gelenler de O'nun yaratıkları
Olmak bakımından hep O idi. Ancak şaşı göz biri iki görür.¹⁰⁹

İlk dönemlerden itibaren sûfîlerin bizzat yaşayıp tecrübe ettikleri ve tevhid anlayışlarının sitemleşmiş şekli olan vahdet-i vücûd, Mevlânâ'da coşkulu bir aşk ve cezbe ile kendisini göstermiştir. Suya kanmayan susuz bir insan misali sürekli arayış içinde olan Mevlânâ, Necmeddin Kübrâ'nın sûfî geleneğinin yanı sıra, Şems-i Tebrizî ve Hakîm Senâî'nin coşkulu tasavvufî düşünceleri ile aşk deryasına dalıp birlik sırrına ulaşmıştır. Yaşanan bir hâl olan birlik sırrı, sınırlı olan akıl ve felsefeyle değil, iman ve aşkla anlaşılabilir ve fikir planında anlatılamaz. Dini, imanı aşk haline gelen insan, âlemi her an yeni bir tecellînin zuhur

104 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.II, ss.1170-1174, c.III, s.668.

105 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.II, ss.2812-2813.

106 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.VI, ss.1019-1024.

107 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.III, ss.4725-4726.

108 Mevlânâ, *Mesnevî*, c. III, s.2124.

109 Mevlânâ, *Mesnevî*, c.V, ss.588-591.

ettiği, hakikat güneşinin temâşâ sahnesi olarak görür.¹¹⁰

Sonuç

Mevlânâ'nın tasavvufî düşünceleri, Belh'in ilim ve irfâna dayalı zühhd anlayışı ile Endülüs'ün derûnî mânâlar içeren vahdet-i vücud düşüncesi ve Horasan'ın şiirle ifadesini bulan ilâhî aşk anlayışına dayalı tasavvuf öğretilerinin bir terki-binden meydana gelmiştir. Allah'ın insana verdiği değeri içinde yaşadığı toplumda davranışlarıyla gösteren Mevlânâ, İslâm kültür ve medeniyetinde yetişen Müslüman bir âlimin ve sûfînin mutlaka müracaat ettiği temel iki kaynak olan Kur'ân ve Hadisi tasavvufî düşüncesinin merkezine yerleştirmiştir. Başta *Mesnevî* olmak üzere eserlerinde âyet ve hadislere yer verip yorumlaması, tasavvufî düşüncelerinde Kur'ân ve Hadisin konumunu açıkça göstermektedir. Öğretisini oluşturan sevgi ve hoşgörü, insanlığa hidâyet rehberi olan Kur'ân mesajı ile âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed'in (s) metodudur. Mevlânâ, kendisine örnek aldığı ahlâk-ı nebevînin üstünlüğünün ve büyüklüğünün, insanın tahammül gücüyle ve kusurları görmezlikten gelip hoş görmesiyle ilgili olduğunu ifade eder. Allah, âlemlere rahmet olarak gönderdiği peygamberine mağfiret, hidâyet ve muhabbet gibi en mükemmel nimetleri vermiştir.

Sohbetlerinde Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed (s) tarafından uygulanan tadrîcîlik prensibini uygulayan Mevlânâ, insanlara akıl, kavrayış, kabiliyet ve bilgileri ölçüsünde davranarak sözlerinin anlaşılmasına özen göstermiştir. Kendini Kur'ân'ın hizmetkârı ve Hz. Muhammed'in (s) yolunun takipçisi olarak nitelendiren Mevlânâ, Kur'ân'ın "taâruf/tanışma" prensibinden hareketle insanların kendisi vasıtasıyla İslâmiyet'i tanımlarını sağlamıştır. İster Müslüman ister gayri Müslim olsun insanlarla ilişkilerinde Muhammedî mirasın en güzel temsilcisi olmuştur. Din ve mezhep ayrımı gözetmeden bütün insanlara tevâzû ve nezâketle yaklaşarak gönüllerini imar etmiştir.

Mevlânâ Kübrevîlik ile Ekberîliği meczederek yepyeni bir estetik zevk içerisinde şiir diliyle sunmuştur. Aşk ve cezbe'de Ebu Sâid Ebu'l-Hayr, Ahmed Gazzâlî, Hakîm Senâî ve Ferideddin Attâr'ın yolunu takip eden Mevlânâ, çoukuyu rindmeşrep bir derviş olan Şems-i Tebrizî vasıtasıyla tanımıştır. Mevlânâ bütün ilimlerdeki üstâdlığına ve ilerlemiş yaşına rağmen aşk üstâdı Şems-i Tebrizî'nin dizinin dibine çöküp itaatkâr bir öğrenci olmuştur. Onun bu davranışı, Hz. Mûsâ'nın Hızır'a karşı olan durumuna benzer. Şems-i Tebrizî, Mevlânâ'nın gönlündeki aşk ateşini yakarken, vahdet-i vücûd anlayışı bu ateşi

110 Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan, Mevlânâ ve Tasavvuf*, İstanbul 1998, ss.116, 129, 133-134.

içten içe beslemiştir. Böylece doğu ile batı arasında köprü görevini yerine getirmiştir.

Kaynakça

- Addas, Cladue, *İbn Arabi, Kibrît-i Ahmer'in Peşinde*, çeviren: Atila Ataman, İstanbul 2003.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1992.
- Buharî, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992.
- Câmi, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns Evliyâ Menkıbeleri*, çeviren: Lâmiî Çelebi, Hazırlayanlar: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 1998, 815.
- Can, Şefik, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, İstanbul 1995.
- Cebecioğlu, Ethem, "Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlânâ'nın Anlaşılmasındaki Rolü-Medolojik Bir Yaklaşım-", *Tasavvuf*, Yıl:6, Sayı: 14, Ocak-Haziran 2005.
- Chittik, William C., "Rûmî ve Mevlevîlik", çeviren: Safi Arpaguş, *Tasavvuf*, Yıl: 6, Sayı: 14, 716-719.
- Chodkiewicz, Michel, *Sahilsiz Bir Umman Muhyiddin İbn Arabi*, çeviren: Atila Ataman, İstanbul 2003.
- Ebu Dâvud, *Sünen*, İstanbul 1992.
- Eflâkî, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri (Menâkibu'l-ârifin)*, çeviren: Tahsin Yazıcı 3. baskı İstanbul 1995.
- Fürüzanfer, Bediüzzaman, *Mevlânâ Celâleddin*, çeviren: Feridun Nafiz Üzlük, İstanbul 1997, 79-84, 91-93.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983.
- Güllüce, Hüseyin, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul 1999.
- İbn Mâce, *Sünen*, İstanbul 1992.
- Kılıç, M. Erol, "Ekberîlik", *DİA* 1994, X, 544-545.
- Konuk, A. Avni, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Hazırlayanlar: M.Tahrâlı-S.Eraydın, İstanbul 1987, I, L;
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul 1991.
- Küçük, "Osman Nuri, "Mevlânâ'nın Üslûp, Tasavvufî Fikir ve Meşrep Kaynaklarından Senâî", *Tasavvuf*, Yıl: 6, Sayı: 14, 455-472.
- Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, Hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara 1992, II, 305.
- Mevlânâ, *Mesnevî*, çeviren: Şefik Can, İstanbul 1995.
- Mevlânâ, *Fih-i Mâfih*, tercüme: Ahmed Avni Konuk, Yayına Hazırlayan: Selçuk Eraydın, İstanbul 1994.
- Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992.
- Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, Hazırlayan: Mustafa Kara, İstanbul 1980.
- Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Süfi*, Beyrut 1981.
- Tirmizî, *Sünen*, İstanbul 1992.
- Topçu, Nurettin, *İslâm ve İnsan, Mevlânâ ve Tasavvuf*, İstanbul 1998.
- Vassâf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul 2006.
- Yardım, Ali, *Mesnevî Hadisleri*, Kayseri 1970.